

TÜRK RUNİK ALFABESİNİN KÖKENLERİ*

L. Yu. TUGUŞEVA*

Özet:

Bu makalede, Eski Çağ Avrupa tarihi ile ilgili yapılan son dönem araştırmalarının ışığında Türk runik alfabesinin kökeni konusu ele alınacaktır. Bu araştırmalara göre, Hint-Avrupa kavimlerinin Avrupa'da ortaya çıkmalarından önce Avrupa'da "Tanrıça Uygarlığı" adı verilen bir uygarlık bulunmaktaydı. Yaklaşık olarak milattan önce 6.-4. yıllar arasında var olan bu uygarlık zamanında kullanımda olan alfabe, eski Avrupa dünyasında binlerce yıl süren bütün "sesi yazıya dökme" (phonetisation) aşamalarını geçmişti. Sağdan sola doğru yazılan bu alfabede ünsüz ve ünlü ile ya da sadece ünlü ile kurulan heceleri oluşturan otuz temel işaret bulunmaktaydı. Kullanılma amacı göz önünde bulundurularak bu alfabe "kutsal alfabe" olarak adlandırılmıştır. Bu uygarlığı izleyen uygarlıkların tarihî süreçlerine bakıldığında, Hint-Avrupa kavimlerinin eski Avrupa kültürüne ait bazı özelliklerin yanı sıra bu alfabeyi de benimseyip kullandıkları tahmin edilmektedir. Buradan yola çıkarak, Hint-Avrupa kavimleri ile ilişkide olan Hunlar (Hsiung-nu) aracılığıyla Türklerin runik alfabeyi tanıyıp kullanmaya başladıkları söylenebilir. Eski Avrupa ile Türklerin arasında böyle bir ilişkinin varlığı, eski Avrupalıların kullandıkları alfabe ile Türklerin runik alfabesi arasındaki bazı benzer özelliklerle de kanıtlanmaktadır. Türk runik alfabesinin de Avrupa runik alfabesi gibi tamamen fonetik bir alfabe olup 30 (31) temel işarete sahip olması, sağdan sola yazılan bir alfabe olması ve kullanım amacına bakıldığında kutsal bir alfabe olarak kabul edilebilmesi gibi benzerlikler bu açıdan göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak binlerce yıl süren bir evreden sonra bu alfabe eksiksiz bir fonetik sisteme sahip olmuş ve böyle bir sisteme sahip bu alfabe ile yıllar sonra Moğolistan'daki Türk yazıtları meydana getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk runik alfabesi, köken.

* Türkçeye çeviren: Nataliia Tsaryk, Yıldız Teknik Üniversitesi, Dr. öğrencisi; Almanca alıntılarının çevirisi: Hikmet Erdem, TDK Uzman Yardımcısı.

** Dr., Saint-Petersburg Üniversitesi, Afrika ve Asya Araştırmaları Fakültesi, ltugusheva@gmail.com

Origins of the Runic Alphabet

Summary:

In the article is considered the question concerning the origin of the Turkic runic script in the light of the researches of the late time on the ancient history of the Europe. According to this investigations, before the appearance in Europe the Indoeuropean tribes there existed the civilization, which was called "the Civilization of the Goddess". In the period of existing of this civilization (about VI-IV centuries B.C.) there was in use the script, which during the thousands years of evolution in the Ancienteuropean world could pass all stages of the development to "phonetisation". By this script they wrote from the right to the left; the script had 30 basic graphic signes, by means of which they formed the syllables, consisting of consonant+vowel or of a vowel. According to its function this script was determined as "the sacred script". Proceeding from the historical circumstances it can be assumed, that the Indoeuropeans with some other peculiarities of Ancienteuropean culture also could adopt the script. By the means of Hsiung-nu (Hunns), which closely contact with Indoeuropeans, this script, according to its function called "runic script", could be adopted by the Turks. In favor of the existence of the connection between Ancienteuropean and Turkic runic script testify the similitude of some their special features. The Turkic runic script is the completely phonetic linear script, consisting of 30 (31) basic graphic signes; by this script they have written from the right to the left, and according to special features of its using, it also may be determined as the sacred script. Only due to thousands years of preceding evolution in the different period of the Eurasian history this script could become such a complete phonetic system of script, that is presented on the main Turkic runic monuments from Mongolia.

Key words: Turkic runic script, origin.

Güney Sibiryaya ve Moğolistan'daki Türk runik yazıtlarının keşfedilmesi ve okunmasıyla beraber, Türk runik alfabesinin ortaya çıkışı hakkında büyük bir ilgi oluştu. Bahsettiğimiz ilgi son yıllarda azalmayıp aksine yaşadığımız çağın ilk onlu yılları boyunca birçok yeni çalışmaları da meydana getirdi. İncelediğimiz soru ile ilgili yayınlar hakkındaki bilgiler farklı çalışmalarda defalarca¹ zikredildiği için onların üzerinde yeniden durmamızın lüzümü yoktur. Var olan yayınlarda Türk runik yazısının ortaya çıktığı zaman, mekan ve kökleri gibi konularla ilgili farklı görüşler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmamızda Türk runik alfabesinin kökenini inceleyeceğiz. Bu konu ile ilgili var olan görüşleri şöyle listeleyebiliriz:

1) Türk runik alfabesinin temeli İrani dillerden biri aracılığıyla alınmış Arami (Sami) alfabesidir (Thomsen V., Radloff V. V., Pritsak O., Rona-Taş A).

1 Şçerbak, 2001, 33-53.

2) Türk runik alfabesinin temeli Soğudça alfabelerden birisidir (Clauson G., Sims-Wiliams N., Livşits V. A.).

3) Türk runik alfabesi farklı damgalar, ideogramlar ve diğer işaretler yoluyla bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. (Şifner A. A., Sokolov D. N., Aristov N. A., Mallitskiy N. G., Guzev V. G. – Klyaştorıny S. G.).

4) Türk runik alfabesi ‘kuzey’ denilen, Cermen ve İskandinav runik yazıları aracılığıyla oluşmuştur. (Radloff V. V.).

Kazakistan Cumhuriyeti’nin topraklarında bulunan mezarlardan çıkan malzemelere dayanarak S. Amanjolov’un görüşünün ayrı bir yeri vardır. Müellif, Türk runik alfabesini Akdeniz’e ait yazılara yaklaştırır.²

Listelediğimiz görüşler zaman içerisinde karşılıklı eleştirildiğinde, Türk Runik alfabesinin Soğut ya da herhangi bir İrani (Sami) yazılarla denk getirildiğinde rekonstrüksiyonun³ farazi⁴ olduğu, birinci ve ikinci maddelerin zayıf nokta oldukları fark edildi. Bu durum sunulan görüşün şüpheli olduğunu gösterir. ‘Damga’ versiyonu konusunda ise, A. M. Şçerbak görüşünü farklı çalışmalarda sunmuş, analize dayanarak bilimsel açıdan temellendirmiş ve herhangi bir eleştiriye ihtiyaç duyulmadan sonuca ulaşmıştır: “ideografik işaretlerin mutlaklaştırılması ve runik yazıların damgalarla denkleştirilmesi, birgün ciddi bilimsel tartışmalara konu olabilme için her açıdan eleştirildikten sonra yeterince şüpheli olduğu kabul edildi. Bu nedenle ayrıntılı karşıt kanıtlara gerek yoktur. Hukuki ya da etnik işaret olarak kullanılan aynı damgalar farklı eşyalara vuruluyordu ve tam tersi şekilde aynı eşyalara farklı damgalar vuruluyordu. Bunun için de runik yazıların damgalardan türemesinin imkânsız olduğu söylenebilir. Damgaların ana görevi sahiplilik ve soyluluk ile ilgili ayrımı göstermektir. Bu görev dışında damgaların kullanılması gereksizdir. Şüphesiz bununla beraber yazıların, damgaların yerine kullanıldığı şüphesizliği açıktır...⁵”

Yukarıda verilen kanıtların ışığı altında Türk runik yazılarının daha önceden dikkate alınmayan yazıya ait olduğu varsayımını incelemek gerek.

V. Thomsen’in Türk runik yazılarının Arami yazısından türemesi görüşünü destekleyen V. V. Radloff, aynı zamanda başka bir görüşü de ortaya koydu. 1908 yılında yayımladığı eserinde şöyle yazdı: “Orhun alfabesinin Türkler arasında çok yaygın olduğu düşünülmektedir zira tıpkı 580 [de] bir elçi aracılığıyla Konstantinopol’e gönderilen mektupta kullanılan Türk yazısıyla olduğu gibi, Çin yazı sistemine benzediği düşünülen ve daha erken Çin kayıtlarıyla”

2 Amanjolov, 2011, 244-245.

3 Livşits, 1976, 8.

4 Amanjolov, 2001, 241-242.

5 Şçerbak, 2001, 37.

rında bahsedilen Hunların yazıları ile de benzerlik göstermektedir. Çok sayıda düz çizgili köşeli karakter içermesi bakımından Asya'da bulunan öbür yazı türlerinden farklılık göstermektedir ve Hunların Batıda bulunduğu dönemlerde Gotlara ait runik yazının, Orhun alfabesine ait bu yazı karakterine nüfuz etmiş olması mümkündür (Gotların, Attila sarayında uzun süre önemli vazifelerde bulunduğu unutulmamalıdır). Aynı zamanda Radloff V. V. şunu belirtir: "Bu iki yazı türünün kökeni hususunda V. Thomsen'in, 'Orhun alfabesinin, Türklerin İrani dillerden birisi aracılığıyla aldığı Sami alfabesinden türediği' görüşüne tamamen katılmaktayım." V. Thomsen ve V. V. Radloff'un Türk runik yazılarının kökenini incelediğinde eski Avrupa tarihi sonrası keşfedilmiş ve çalışılmış kaynakçası günümüzdeki kadar zengin olmaması yüzünden görüşleri ikilidir.

Sibirya'daki yazıtların ilk kaşiflerinden birisi olan İsveçli subay Strahlenberg, XVIII. yüzyılda anıtların üzerindeki işaretlerin 'kuzey' runik yazılarıyla dikkat çeken benzerliklerini belirtti. Kitabının eski yazıların çözülmesi adlı bölümünde Doblhofer E. Türk runik yazılarını inceleyip şu noktalara önem veriyor: 'Dernşvam tarafından çizilmiş İstanbul yazı eski Uygurca yazıların tek örneği değildir... Yüzyıllar boyunca aynı yazılardan haber var. Onlardan en eski olanı Çiksentmikloş'ta 1501 yılında bulundu. .... 1598 yılında Macar bir tarihçi olan Telegdi Hunların dili üzerine yazarken bunların Eski Hunların yazıları olduğunu kabul edip bu işaretler hakkında bilgi vermeye ihtiyaç duydu. Bu görüş ilk bakışta ne kadar yanlış görülürse de hata değildir. Bu yazıların günümüzde bilinen kalıntılarının bütünü izgil boylarının⁶ yaşadığı Erdel'de⁷ bulunmuştur. İzgiller ise kendilerini Hunların hakiki kuşağından saymaktadırlar. İzgil boylarının runik yazıları şüphesiz Eski Türk runik yazılarına dayanmaktadır. İki yazı arasındaki benzerliklere tartışmaya izin vermedi.⁸

Eski Avrupa tarihi üzerine yapılmış olan yeni çalışmalar, Avrasya'da var olan bazı süreçleri açıklamaktadır. Avrupa topraklarında, Hint-Avrupa boyları gelmeden önce maddi kültürün yanı sıra M.Ö. 5300-4300 yıllarında Avrupa'da yaygın kullanılan yazı örnekleri bırakmış çok gelişmiş medeniyetin⁹ var olduğu tespit edildi.¹⁰ Söz konusu olan bu yazı 30 işaretten oluştuğuna göre fonetiğin bütün aşamalarından geçtiğini gösterir. Bahsettiğimiz işaretler 'ünlü + ünsüz' ya da 'ünlü' gibi birleşimleri birleştirirdi. Ayrıca hem bileşen hem de

6 Rus. eskel, sekel, Bulg. esegeli, İng. esegen: Batı Türk hakanlığının nuşıp kavimlerin birliğine giren 'on oklu Türkler' olarak anımsayan Bulgar boylarıdır.

7 Bugünkü Romanya'nın batı ve orta bölgelerine verilen isim.

8 Doblhofer 1963, 355-357.

9 Gimbutas 2006.

10 Gimbutas 2006, 350.

fonetik öge olarak kullanılan bir tane hece işareti bulundurması sebebiyle bu yazıyı, hece yazısından ziyade hece-ses yazısı olarak nitelendirmek daha doğrudur. Bahsettiğimiz bu alfabe kutsal yazının bir çeşidi idi. Onu farklı kutsal eşyalarda görebiliriz. “Heykel, tahta, tapınak yerleri, bağış hazinesi, sunak, Tanrıya kurban olarak verilen şarap kabı, kutsal ekmek şekillerinde, madalyon (pandatif), levha ve işsiz çıkırcık (öreke) gibi kültleştirilmiş ve putlaştırılmış eşyaların üzerinde görülebilen kutsal yazının bir çeşididir. İnsanlar ve tanrılar arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla kullanılan yazı Mezopotamya’nın ticari ve idari yazısına hiç bağlı değildi.¹¹” Hint-Avrupa boylarının Avrupa topraklarına birkaç göç dalgasının (en büyük MÖ 3000 yılından sonra yer aldı) sonucunda, eski Avrupa kültürünün temsilcileri Avrupa’nın merkezden uzak yerlerine ve Akdeniz kıyısı gibi taşralara çekilmiştir. MÖ II. yüzyıldan önce var olan Girit-Mikenian yazısı Kıbrıs yazısı ile Eski Avrupa yazılarıyla örtüşmektedir.¹² Girit-Mikenaea yazısı 50 işaretten ibaret olup hece-ses yazısı olmakla beraber kıtada bulunan Yunanistan’ın yazısından farklıdır. İ. Friedrich ‘MÖ II. yüzyılın sonunda ve I. yüzyılın başlangıcında Kıbrıs adasına yerleşen Yunanlılar, eski çağlardaki diğer Yunanlıların yazısından farklı olan bir yazı kullanırlardı. Sağdan sola yazılmış bir çeşit hece yazı idi. Bu yazı ünsüz + ünlü hecelerini içerip Yunancaya uyum sağlamıyordu. Adada yaşayan Yunanlar kullandıkları yazıyı başka bir halktan aldılar.¹³’ diye kaydetti. ‘Başka millet’ ancak Hint-Avrupalıların göçleriyle gelen Eski Avrupalılar olabilirdi. Gördüğümüz gibi kendilerine has ve korunmuş izleri olan özel yazı, hem Kıbrıs Adası hem de Karyalılar, Pelasglar, Likyalılar, Etrüskler gibi Akdenizin diğer bölgelerindeki sakinlerin kültür özellikleri olarak da görünür. Araştırmalara göre Avrupa’ya Hint-Avrupa halklarının gelmesiyle Eski Avrupa temel halkı bölgenin gelişmesine katkıda bulundu. Bu etkinin izleri İskandinavlar, Keltler gibi milletlerde bir de Türingiya, Burgonya ve Avrupanın diğer bölgelerinde bulunur.¹⁴ Dolayısıyla Avrupa’nın ‘yenilenmiş’ halkının kültür unsurların yanı sıra Eski Avrupalılardan yazıyı da aldığı tahmin edilebilir. Alfabenin fonetik oluşu (seslerin grafik işaretle yazıda gösterilmesi) uzun sürdüğünü düşündüğümüzde¹⁵ Cermenlerin runik yazılarının gelişme sürecinin de uzun olması mantıklı geliyor.¹⁶ Cermen runik yazısı, fonetik yazı olunca ‘fonetizliğe’ kadar gelişmiştir. Ayrıca Eski Avrupa yazısının grafik temellerini korumasıyla beraber putlaştırma (kült) görevini sürdürüp fonksiyon özellikleri de kazandı.¹⁷

11 Gimbutas 2006, 350.

12 Gimbutas 2006, 350-351.

13 Friedrich 1961, 129.

14 Gimbutas 2006, 383-384.

15 Doblhofer 1963, 41-50.

16 Arntz 1944, 23.

17 Arntz 1944, IX, 276.

Yazılı kaynaklara göre I. yüzyılın başlangıcında Avrupa topraklarına gelen Hunlar, o zamana kadar yerleşmiş ve Eski Avrupa temelli halklarının etkisiyle gelişmiş Avrupa'nın 'yenilenmiş' halkı ile işbirliği kurdular.¹⁸ Sıkı etkileşim olunca (kültür etkileşimi de dahil) kullanışta tıkız ve kolay olan fonetik yazının alınması olağanüstü bir şey değildi. Böylelikle Türkler, Avrasya bozkırlarında sonradan Hunları görüp üzerinde konuştuğumuz yazıyı miras olarak almış olabilirlerdi. Moğolistan yazıtlarında bulunan Türk runik yazısı 30 (~31) işaretten ibaret olup sağdan sola yazılır. Var olduğu ilk çağlarda 'ünsüz + ünlü' şeklinde olup, hece işaretleri bulundurup 'kutsal yazı' olarak kullanılırdı. 'Gökyüzü' olan Tengri tarafından verilmiş tanrısal gücüne sahip olan Kaganlar bu yazı ile yazmaktaydı. Doğu Türkistan'da yazılmış 'fal kitabı' (*Irk Bitig*, IX. yüzyılın başlangıcı) da runik yazıyla yazılmıştır. Sıralanmış bütün bu kanıtlara göre, Türk runik yazısının kullanıldığı süreç esnasında runik işaretlerin fonetik manalarının değişmesine rağmen Eski Avrupa yazılarının temel özelliklerini korunduğu tespit edilmektedir. Altheim'in 'Kül Tiğın ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki hâlini alana kadar runik yazıların uzun gelişmesi olması¹⁹ gerektiğini' ifade eden görüşü mantıklı gelmektedir. A. M Şçerbak'ın söylediği gibi Türk runik yazısının 30 işaretinden hiçbiri 'şüphesiz piktogram olarak'²⁰ kabul edilmez. Bilim adamına göre 'ünsüz + ünlü' şeklinde olan işaretler 'temel runik işaretlerden kopyalanıp yazı sisteminin yapısal özelliğini etkilemişlerdir'.²¹ Ayrıca 'damga' teorisini destekleyen birçok araştırmacı tarafından piktogram olarak kabul gören ok şeklindeki işaret Türk runik yazısında ok/uk olarak okunmuştur, Eski Avrupa yazılarında bulunan bu işaret ka şeklinde okunur.²²

Yukarıda belirttiğimiz tarihî şartlar sebebiyle runik yazı Avrasya'nın geniş topraklarında yayıldı. Avrupa'dan Moğolistan'a kadar geniş bölgede runik yazı hem sembol manası taşıyan ayrı işaret (ya da işaret grubu) şeklinde hem de grafik ve semantik açısından incelenebilen metinler şeklinde bulunmaktadır. Runik yazısı, Akdeniz kıyılarının alfabelerinden ayrı ve bağımsız gelişmesinin sonucu olarak ünlüleri Girit-Mekanian, Kıbrıs gibi tahminen Eski Avrupa yazılarından türetilmiş alfabelerden hariç Akdeniz kıyılarına ait olmayan bir yansımasıdır.

Böylece pikto- ve ideografik yazılardan fonetik alfabe kadar geçen sürede, gelişiminin ilk yüzyıllarında Eski Avrupa alfabesi tarafından tamamlanmıştır. Türk runik alfabesi onun bir dalı olup, Türk dilinin seslerini yeterli şekilde yansıtan tamamlanmış, sistematik ve fonetik bir alfabe olarak karşımıza çıkar.

18 Reitervölker aus dem Osten, 1966, 67-82.

19 Altheim 1948, 6.

20 Şçerbak 2001, 76.

21 Şçerbak 2001, 77-78.

22 Gimbutas 2006, 351 (tablo).

Каунаққа

- Altheim 1948 – Altheim F. Hunnische Runen. ‘Hallische Monographien’, I, Halle, 1948.
- Аманжолов 2001 – Аманжолов С. К генезису тюркских рун. Сб. «Орхонские надписи», Семей, 2001 (çev. Amanjolov 2001 – Amanjolov S. Türk runik yazısının kökenleri üzerine. ‘Orhon yazıtları’ kitabı, Semey, 2001).
- Arntz 1944 – Arntz H. Handbuch der Runenkunde. Halle, 1944.
- Гимбутас 2006 – Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини. Мир Древней Европы. М, 2006 (çev. Gimbutas 1944 – Gimbutas M. Yüce tanrının medeniyeti. Eski Avrupanın âlemi. Moskva, 2006).
- Добльхофер 1963 – Добльхофер Э. Знаки и чудеса. М, Издательство иностранной литературы, 1963 (çev. Doblhofer 1963 – Doblhofer E. İşaretler ve harikalar. Moskva, yabancı yayınlar basımı, 1963).
- Лившиц 1976 – Лившиц В. А. Происхождение тюркской рунической письменности. Сб. «Этнические и культурноисторические связи тюркских народов СССР». Тезисы докладов и сообщений. Алма-Ата, 1976 (çev. Livshits 1976 – Livshits V. A. Türk Runik Alfabetesinin kökeni. ‘SSSR topraklarında yaşayan Türk milletlerinin etnik ve kültür-tarihî etkileşimleri’ kitabı. Bildirilerin ve konuşmaların özetleri, Alma-Ata, 1976).
- Radloff 1908 – Radloff W. Die vorislamischen Schriftarten der Türken und ihr Verhältniss zu der Sprache derselben. ‘Известия императорской Академии Наук’, II (1), серия VI, СПб 1908.
- Фридрих 1961 – Фридрих И. Дешифровка забытых письменностей и языков. «Издательство иностранной литературы», М, 1961 (çev. Friedrich 1961 – Fridrih İ. Unutulmuş yazıların ve dillerin çözülmesi. ‘Yabancı yayınlar basımı’, Moskva, 1961).
- Щербак 2001 – Щербак А. М. Тюркская руника. Происхождение древнейшей письменности тюрков. СПб, «Наука», 2001 (çev. Şerbak 2001 – Şerbak A. M. Türk runik alfabesi. Eski Türk runik yazısının kökeni. ‘Nauka’, 2001).

